

УДК 336.76:336.71.078.3

І. О. Школьник

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Сумського державного університету, м. Суми, Україна, u.shkolnyk@uabs.sumdu.edu.ua

В. М. Кремень

кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри фінансів, банківської справи та страхування Сумського державного університету, м. Суми, Україна, v.kremen@uabs.sumdu.edu.ua

**ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ
ТА ФІНАНСОВОГО НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ**

Анотація. У статті наголошується, що фінансовий сектор України виступав як рушієм економічного зростання й фінансового розвитку, так і джерелом фінансово-економічних криз. Досліджено динаміку кількості фінансових посередників у розрізі банківського, небанківського секторів та ринку цінних паперів, а також частки їхніх активів у ВВП. На підставі аналізу динаміки частки активів фінансових посередників у ВВП України у 2005–2016 рр. визначено, що на сучасному етапі відбувається стискання вітчизняного фінансового сектору. За допомогою кластерного аналізу виокремлено п'ять кластерів – періодів розвитку цього сектору протягом 2005–2016 рр., котрі ідентифіковані як стадії розбудови фінансового сектору таким чином: 2005–2006 рр. – зростання; 2007–2008 рр. – пік, спад; 2009–2011 рр. – криза, посткризове відновлення; 2012–2014 рр. – пік, спад; 2015–2016 рр. – криза, стискання. Періодизація розвитку фінансового нагляду в дослідженні є вторинною порівняно з цим процесом щодо фінансового сектору. Накладання заходів регуляторно-наглядового характеру на періодизацію фінансового сектору України засвідчило, що вони вживалися скоріше за наслідками розвитку останнього та не працювали на випередження.

Ключові слова: фінансовий сектор, фінансовий нагляд, банки, фондовий ринок, цінні папери, страхування.

Рис. 4. Літ. 13.

Inna Shkolnyk

Dr. Sc. (Economics), Professor, Sumy State University, Sumy, Ukraine, u.shkolnyk@uabs.sumdu.edu.ua

Viktoriia Kremen

Ph. D. (Economics), Associate Professor, Sumy State University, Sumy, Ukraine, v.kremen@uabs.sumdu.edu.ua

**PERIODIZATION OF THE FINANCIAL SECTOR AND FINANCIAL
SUPERVISION DEVELOPMENT IN UKRAINE**

Abstract. Throughout 25 years, the financial sector of Ukraine has been the driving force behind economic growth and financial development, as well as a source of financial and economic crises. And in this regard, financial supervising requires constant adjustment, especially taking into account the specific changes in the functioning and development of the financial sector, as well as financial crises, which are becoming more and more frequent. The purpose of the scientific paper is to make periodization of the development of the financial sector and financial supervision in Ukraine. Due to the complexity of the financial sector and its development, the authors employ a cluster method, which allows classifying observations, described by a set of input variables. For this, indicators of the activities of banks, credit unions, insurance companies, financial companies, non-state pension funds, pawnshops and securities market for 2005-2016 are used. Periodization of the development of financial supervision in the research is of secondary importance to

© Школьник І. О., Кремень В. М., 2018

the periodization of the financial sector development and is based on the analysis of changes in the legal and regulatory framework for financial supervision within the periods of the financial sector development. The authors identify five clusters-periods of the financial sector development in Ukraine during 2005-2016. They are recognized as stages of development of the financial sector as follows: 2005-2006 – growth; 2007-2008 – peak, decline; 2009-2011 – crisis, post-crisis recovery; 2012-2014 – peak, decline; 2015-2016 – crisis, stagnation. Comparing regulatory and supervisory measures with the financial sector development demonstrates that they were applied more closely to the aftermath of the activity in the financial sector and did not prevent financial problems. Therefore, supervision over the activities of non-bank financial institutions, especially acting in insurance, on the credit and stock market, financial and financial-industrial groups, financial conglomerates and systemically important financial intermediaries needs further improvement.

Keywords: financial sector, financial supervision, banks, stock market, securities, insurance.

JEL classification: E42, E44, G18, G20.

И. А. Школьник

доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой финансов, банковского дела и страхования Сумского государственного университета, г. Сумы, Украина

В. М. Кремень

кандидат экономических наук, доцент, докторант кафедры финансов, банковского дела и страхования Сумского государственного университета, г. Сумы, Украина

ПЕРИОДИЗАЦИЯ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО СЕКТОРА И ФИНАНСОВОГО НАДЗОРА В УКРАИНЕ

Аннотация. В статье подчеркивается, что финансовый сектор Украины выступал как двигателем экономического роста и финансового развития, так и источником финансово-экономических кризисов. Исследована динамика количества финансовых посредников в разрезе банковского, небанковского секторов и рынка ценных бумаг, а также доли их активов в ВВП. На основе анализа динамики доли активов финансовых посредников в ВВП Украины в 2005–2016 гг. определено, что на современном этапе происходит сжатие отечественного финансового сектора. С помощью кластерного анализа выделены пять кластеров – периодов развития этого сектора на протяжении 2005–2016 гг., идентифицированные как стадии развития финансового сектора следующим образом: 2005–2006 гг. – рост; 2007–2008 гг. – пик, спад; 2009–2011 гг. – кризис, посткризисное восстановление; 2012–2014 гг. – пик, спад; 2015–2016 гг. – кризис, сжатие. Периодизация развития финансового надзора в исследовании является вторичной по сравнению с этим процессом в отношении финансового сектора. Наложение мер регуляторно-надзорного характера на периодизацию финансового сектора Украины показало, что они принимались скорее по последствиям развития последнего и не работали на опережение.

Ключевые слова: финансовый сектор, финансовый надзор, банки, фондовый рынок, ценные бумаги, страхование.

Поступ фінансового сектору нерозривно пов'язаний із удосконаленням фінансової політики. Реалізуючи її, держава вживає розподільчих і перерозподільчих заходів через фінансову систему, складовою якої є фінансовий сектор. У свою чергу, комплексний розвиток останнього може стати підґрунтям розбудови економічної системи країни та її реформування.

За понад 25 років існування фінансовий сектор України виступав як рушієм економічного зростання й фінансового розвитку, так і джерелом фінансово-економічних криз. Тому здійснення фінансового нагляду вимагає постійного коригування, особливо з огляду на специфічні зміни у функціонуванні та розвитку цього сектору, а також фінансові кризи, що виникають дедалі частіше. Останні спричиняють втрату довіри не лише до фінансових посередників, їхнього менеджменту, а й до регуляторних і наглядових органів, котрі не змогли вчасно запобігти кризовим явищам у фінансовому секторі.

Оскільки фінансовий сектор розвивається нерівномірно, проходячи різні стадії економічного циклу, великого значення набуває періодизація цього процесу з метою завчасного коригування фінансового нагляду як важливого напрямку фінансової політики. В працях вітчизняних науковців окреслена проблематика висвітлюється, але зазвичай у розрізі окремих сегментів – банківського, страхового чи фондового.

Грунтовну періодизацію розвитку банківської системи з початку її створення здійснили В. І. Міщенко та С. В. Науменкова в статті, присвяченій 25-річчю банківської системи [1, с. 10–13]. І. І. Рекуненко, досліджуючи особливості функціонування грошового й кредитного ринків України, визначив і охарактеризував основні етапи їх розвитку, аргументуючи свій поділ різними подіями, зміною ролі учасників у цьому процесі, а також особливостями створення й удосконалення законодавчої бази функціонування зазначених ринків [2, с. 172, 173]. І. С. Каракулова в праці, присвяченій небанківським фінансовим інститутам на вітчизняному ринку фінансових послуг, проаналізувала еволюцію та становлення небанківських фінансових посередників в Україні за загальноекономічними, нормативно-правовими, контрольно-регулюючими й соціально-економічними критеріями періодизації [3, с. 7, 8]. В. Л. Смагін вивчав закономірності функціонування та розвитку фінансового ринку в трансформаційній економіці й запропонував періодизацію інституційних змін розвитку фінансового ринку України [4, с. 6, 7].

Високо оцінюючи доробок вітчизняних науковців, зауважимо, що наразі практично відсутні підходи, які дають змогу провести періодизацію розвитку фінансового сектору з урахуванням усіх його складових – банківського, страхового секторів, діяльності інших небанківських посередників, а також ринку цінних паперів. З огляду на це метою статті є розроблення періодизації розвитку фінансового сектору України та фінансового нагляду на основі комплексного аналізу змін, що відбувались одночасно у функціонуванні фінансового сектору й регуляторно-наглядових заходах.

Перш ніж перейти безпосередньо до визначення періодів розвитку фінансового сектору, проаналізуємо динаміку кількості фінансових посередників у розрізі банківського, небанківського секторів і ринку цінних паперів та частки їхніх активів у ВВП. Як бачимо на рис. 1, протягом 2005–2016 рр. найбільше число банків, страхових компаній, кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів (НПФ) та їх адміністраторів, торговців цінними паперами і компаній з управління активами спостерігалось у 2008 р. Порівнюючи кількість фінансових посередників у 2016 р. і в 2005 р., можна помітити

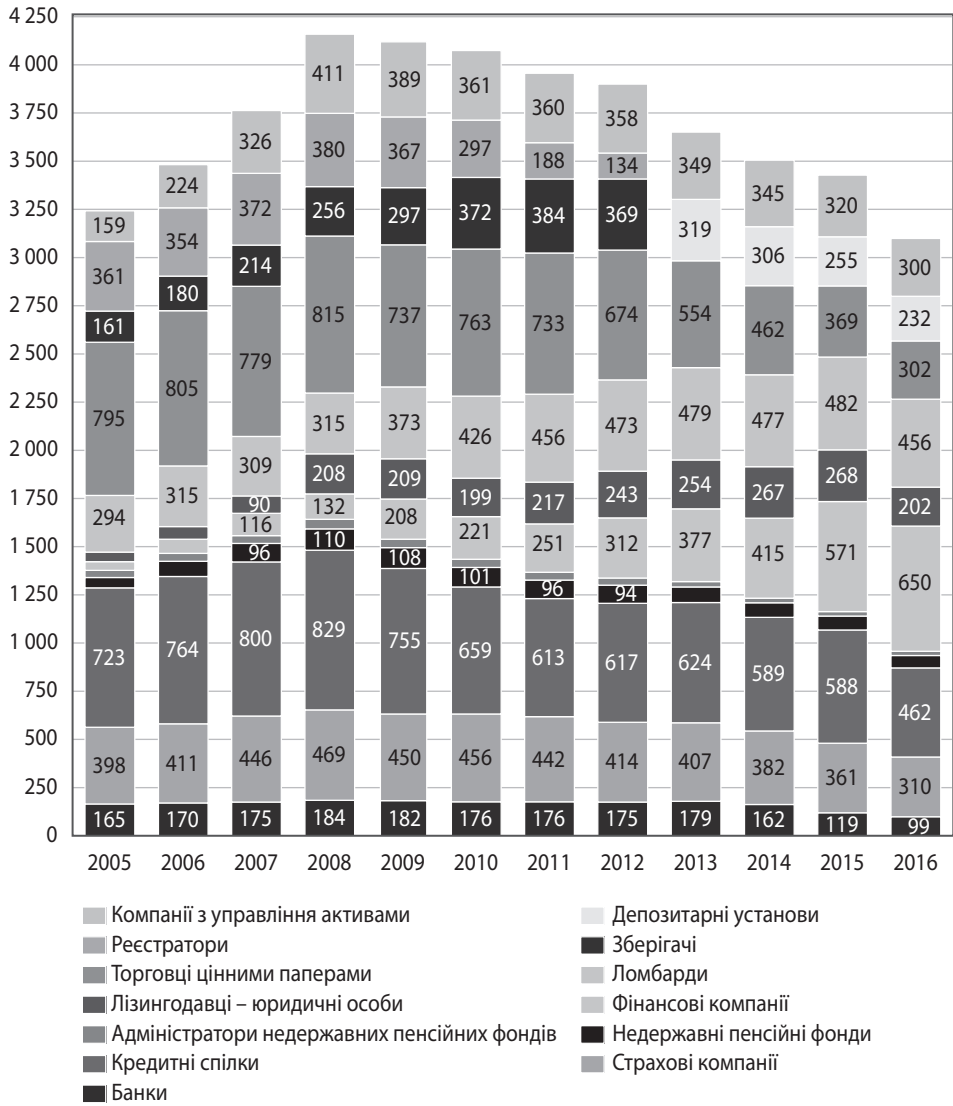

Рис. 1. Динаміка кількості фінансових посередників в Україні у 2005–2016 рр.

Складено за: Показники банківської системи / Нац. банк України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593; Огляд ринків / Нацкомфінпослуг. URL: <https://nfp.gov.ua/ua/Ohliad-rynkv.html>; Аналіз ринку / НКЦПФР. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/analytics/>.

зменшення числа банків на 40 %, страхових компаній на 22,1, кредитних спілок на 36,1, адміністраторів НПФ на 40,5, торговців цінними паперами на 62 %. Упродовж охопленого періоду НПФ побільшало на 18,5 %, фінансових компаній на 1344,4, лізингодавців – юридичних осіб на 304, ломбардів на 55,1, компаній з управління активами на 88,7 %. Якщо порівняти кількість депозитарних установ у 2016 р. із числом зберігачів та реєстраторів у 2005 р.,

то в підсумку депозитарних установ на 55 % менше. Розглядаючи кількість досліджуваних фінансових посередників у розрізі банківського, небанківського секторів і ринку цінних паперів, доходимо висновку про наявність тенденцій підвищення ділової активності в небанківському секторі та її зниження в банківському секторі та на ринку цінних паперів.

Варто зауважити, що в Україні тривалий час формувалася банкоцентрична модель фінансового сектору (рис. 2). Так, у 2008 р. активи банків сягали майже 94 % ВВП. Враховуючи тенденції останніх років (за 2013–2017 рр. кількість банківських установ було скорочено наполовину), активи банків ледве перевищили 50 % ВВП України. Зазначена тенденція дістала неформальну назву “банкопад” та, за оцінками експертів, коштувала національній економіці 38 % ВВП загальних і 14 % ВВП фіскальних втрат [5]. Свої дії представники Національного банку України обґрунтовували необхідністю макроекономічної стабілізації, перезавантаженням монетарної політики, очищенням банківської системи [6]. Причинами виходу банківських установ із ринку є: порушення платоспроможності, законодавства у сфері фінансового моніторингу, незабезпечення прозорості структури власності, недостатній рівень капіталізації банків та неспроможність акціонерів забезпечити належну фінансову підтримку установ. Окремі банки оголошували про самоліквідацію, що не створювало додаткового тиску на Фонд гарантування вкладів населення, оскільки в такому разі банк самостійно виконує всі зобов'язання перед клієнтами.

Частка активів страхових компаній у ВВП протягом 2005–2016 рр. залишалася більш-менш стабільною, коливаючись навколо 4 %. Однак у 2015–2016 рр. вона істотно знизилася, до 2,35 % ВВП. Частка активів решти фінансових посередників (кредитних спілок, НПФ, ломбардів і фінансових компаній) не перевищує 1 % ВВП. Хоча в цілому активи цих фінансових посередників, окрім кредитних спілок, упродовж досліджуваного періоду мали зростаючий тренд.

Статистичне забезпечення функціонування й розвитку фінансового сектору передбачає врахування багатьох показників, що відображають специфіку діяльності різних фінансових посередників. Тому визначення однорідних періодів розбудови фінансового сектору України має базуватися на періодизації комплексного, тобто багатомірного, динамічного ряду.

Для виявлення однорідних ознак із метою проведення періодизації розвитку фінансового сектору нами пропонується застосувати методичний інструментарій кластерного аналізу. Він дасть змогу визначити періоди, схожі між собою за рівнем і динамікою діяльності фінансових посередників, адже поступ цього сектору є результатом взаємовпливу й переплетіння різних процесів, динамічних і часто суперечливих. В основу кластерного аналізу покладено особливий принцип формування груп – політетичний, згідно з котрим усі групувальні змінні одночасно беруть участь у створенні кластерів, тобто вони всі разом враховуються при віднесенні об'єкта спостереження до певного кластера [1].

Кластерний аналіз належить до класу багатомірних методів та дає можливість сформувати досить віддалені одна від одної групи однорідних

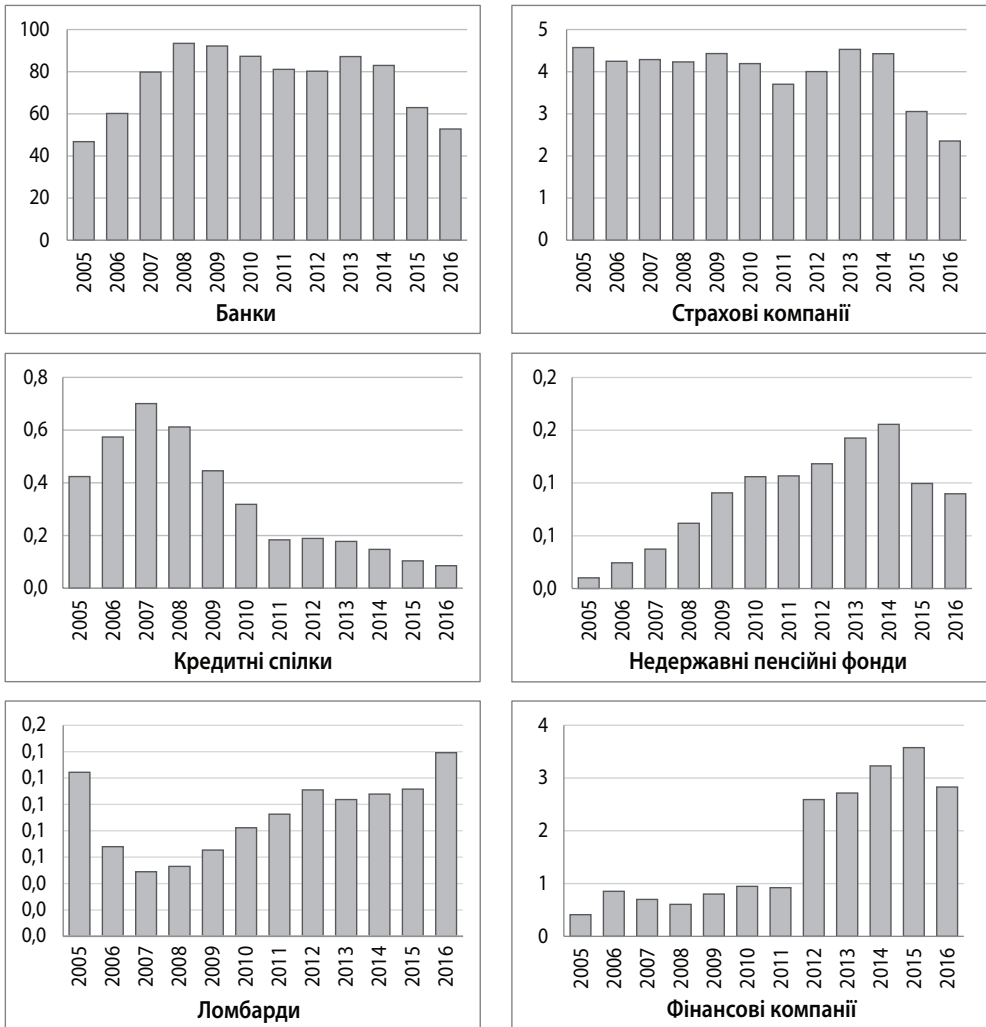

Рис. 2. Частка активів фінансових посередників у ВВП України протягом 2005–2016 рр., %

Складено за: Показники банківської системи / Нац. банк України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593; Огляд ринків / Нацкомфінпослуг. URL: <https://nfp.gov.ua/ua/Ohliad-rynkv.html>; Аналіз ринку / НКЦПФР. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/analytcs/>.

об'єктів на підставі інформації про відстань або зв'язок (як міру близькості), тобто класифікувати спостереження, кожне з котрих описується набором вхідних змінних $\delta_1, \delta_2, \dots, \delta_m$. У нашому випадку об'єктами спостереження є роки, а групами, що будуть сформовані, – періоди розвитку фінансового сектору України.

З огляду на обмеженість наявної статистичної бази (передусім для небанківських фінансових посередників і ринку цінних паперів), нами обрано показники

функціонування фінансового сектору за 2005–2016 рр. (рис. 3). Стандартизацію вхідних змінних слід провести виходячи зі значень середньої та стандартних відхилень.

Застосовуючи методи кластерного аналізу, спочатку слід скористатись ієрархічним методом, що дасть змогу попередньо визначити кількість кластерів, тобто періодів розвитку фінансового сектору України у 2005–2016 рр. Маючи припущення про найімовірніше число кластерів, можна застосувати

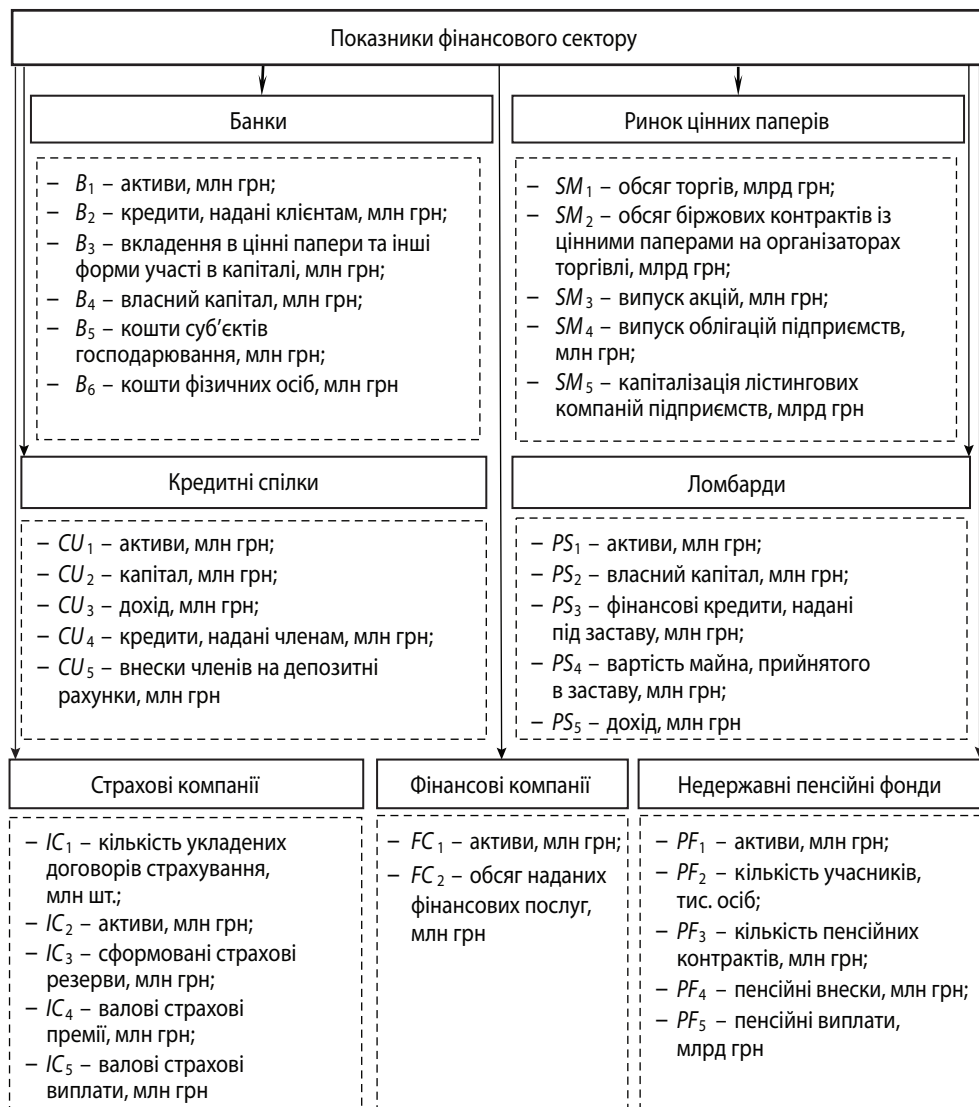

Рис. 3. Показники, обрані для періодизації розвитку фінансового сектору

Розроблено авторами.

метод *k*-середніх [7]. Зазвичай такий порядок використання методичного інструментарію кластерного аналізу є традиційним. Наприклад, саме таким чином застосовував його Д. В. Веремчук [8]. Зауважимо, що Н. І. Гражевська та Н. С. Ковтун вдавалися до методу кластерного аналізу при багатовимірній періодизації й типологізації, досліджуючи закономірності глобалізації країн світу [9], тобто фактично для періодизації глобалізаційних процесів.

Застосування методу *k*-середніх підтвердило попередні результати: нами було отримано п'ять кластерів-періодів, причому зі збереженням хронологічної послідовності. Вони можуть бути ідентифіковані як стадії розвитку фінансового сектору таким чином: 2005–2006 рр. – зростання; 2007–2008 рр. – пік, спад; 2009–2011 р. – криза, післякризове відновлення; 2012–2014 рр. – пік, спад; 2015–2016 рр. – криза, стискання. Зауважимо, що періодизація розвитку фінансового нагляду, тобто зміна регуляторного й наглядового середовищ, є вторинною відносно цього процесу щодо фінансового сектору. Тож зміну нормативно-правового забезпечення нагляду за діяльністю фінансових посередників будемо досліджувати в межах визначених на основі кластерного аналізу періодів розбудови фінансового сектору України (рис. 4).

Період 2005–2006 рр. є фактично завершальним у якісному зростанні фінансового сектору, що розпочалося після грошової реформи 1996 р. У цей час було переважно закінчено трансформацію економіки та її переведення на ринкові методи господарювання, подолано гіперінфляцію, розпочалось економічне піднесення [1, с. 10]. Активно діяли такі небанківські фінансові посередники, як страхові компанії, кредитні спілки, НПФ, фінансові компанії, компанії з управління активами, ломбарди тощо. В Україні тоді вже працювало 23 банки з іноземним капіталом, у т. ч. дев'ять із 100 % такого капіталу. Темпи зростання основних показників діяльності банків, страхових компаній, кредитних спілок, НПФ, фінансових компаній, а також показників функціонування ринку цінних паперів протягом 2005–2006 рр. перевищували 100 %.

Щодо нормативно-правового забезпечення фінансового нагляду слід зазначити, що до 2005–2006 рр. воно було вже цілком сформоване й протягом цього періоду велася активна робота з його вдосконалення. В 1991 р. Верховна Рада прийняла Закон України “Про цінні папери і фондову біржу” (у 2006 р. його замінив Закон “Про цінні папери і фондовий ринок”); у 1996 р. – закони “Про страхування”, “Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні”; в 1997 р. – Закон “Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні” (у 2012 р. його замінив Закон “Про депозитарну систему України”); в 1999 р. – Закон “Про Національний банк України”; у 2000 р. – Закон “Про банки і банківську діяльність”; у 2001 р. – Закон “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”.

Відповідно до змін, внесених у 2005 р. до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків, протягом цього періоду було посилено вимоги до регулятивного капіталу при проведенні окремих операцій, удосконалено

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Фінансовий сектор	<ul style="list-style-type: none"> – Розширення діяльності фінансових посередників; – початок входження іноземного капіталу; – зростання філіальної мережі посередників; – інфляція 10–11 % 	<ul style="list-style-type: none"> – Кредитний бум у банківському секторі та висока частка валютних кредитів; – активні М&А-угоди іноземних фінансових посередників; – збільшення розміру гарантування вкладів фізичних осіб до 150 тис. грн; – девальвація гривні у 2008 р. на 4 %; – інфляція 16–22 % 	<ul style="list-style-type: none"> – Удосконалення порядку формування й використання резерву за кредитними операціями банків; – зміна визначення фінансового стану позичальників і категорій кредиту; – посилення вимог до регулятивного капіталу банків та введення нового нормативу адекватності регулятивного капіталу; – зміна порядку формування резервів під операції банків із цінними паперами; – поліпшення корпоративного управління в банках; – зміна порядку фінансового оздоровлення, ліквідації та реорганізації банків; – реалізація заходів із підвищення капіталізації банків; – конкретизація вимог до рейтингу, укладання договорів, здійснення посередницької діяльності страховиками – нерезидентами; – вдосконалення порядку оприлюднення інформації про діяльність НПД, страхових компаній; – перегляд нормативів діяльності для кредитних спілок; – початок роботи з підвищення інституційної спроможності наглядових органів 	<ul style="list-style-type: none"> – Банкрутства, злиття й поглинання банків; – вплив депозитів із банків; – зростання проблемної заборгованості банків; – звуження діяльності фінансових посередників, окрім ломбардних банків, діяльності НПО і фінансових компаній; – погіршення фінансових результатів та збитки фінансових посередників; – активні дії держави у фінансовому секторі, рекапіталізація й націоналізація банків; – девальвація гривні на 50 % і більше; – уповільнення інфляції з 1,2 до 4 % 	<ul style="list-style-type: none"> – Посилення вимог до статутного капіталу банків; – перегляд порядку врахування субординованого боргу в капіталі банків; – зміна порядку реорганізації банків і роботи тимчасової адміністрації; – вдосконалення розрахунку нормативів адекватності капіталу, ліквідності та інвестуваності; – зміна порядку й підстав проведення планових і позапланових інспекційних перевірок; – перегляд правил формування, обліку та розміщення страхових резервів для страхових компаній поп-ІФЕ; – обмеження сумісництва діяльності фінансових установ із надання певних видів фінансових послуг; – зміни в депозитарній системі України 	<ul style="list-style-type: none"> – Скорочення кількості банків; – зростання показників діяльності банків, страхових компаній у 2012–2013 рр. та уповільнення або зниження у 2014 р.; – стотне збільшення обсягів рефінансування банків; – відплив депозитів із банківських установ; – зрощення діяльності ломбардів; розширення діяльності фінансових компаній, НПО та кредитних спілок; – скорочення обсягів емісії акцій і облігацій; – девальвація національної валюти на 50 % і більше; – відсутність інфляції у 2012–2013 рр. та підвищення цін на 25 % у 2014 р. 	<ul style="list-style-type: none"> – Посилення вимог до капіталу новостворованих банків, а також впровадження поетапного збільшення регулятивного капіталу банків; – запровадження порядку визначення й нагляду за діяльністю банківських груп та системно важливих банків; – удосконалення визначення економічних нормативів банків і корпоративного управління в них; – перегляд вимог до розкриття інформації фінансовими установами та уточнення переліку фінансових послуг 	<ul style="list-style-type: none"> – Звуження банківської діяльності; розширення діяльності страхових компаній, ломбардів, кредитних спілок; – нестабільна динаміка діяльності фінансових компаній і НПО; – зниження активності на ринку цінних паперів; – націоналізація ПриватБанку; – зменшення інфляції із 4,3 до 1,2 %; – девальвація гривні на 80 % 	<ul style="list-style-type: none"> – Зміна категоризації банків за бізнес-моделями та доповнення системи SAMELS новим компонентом; – впровадження жорсткого контролю операцій банків із пов'язаними особами; – вдосконалення підходу до визначення банками розміру кредитного ризику; – перегляд нормативів діяльності фінансових установ; – уведення нагляду на консолідованих засадах за небанківськими фінансовими групами; – вдосконалення розкриття інформації фінансовими установами; – встановлення обов'язкових критеріїв і нормативів достатності, диверсифікованості та якості активів страхових компаній 			
	Фінансовий надгляд	<ul style="list-style-type: none"> – Посилення вимог до регулятивного капіталу банків при проведенні окремих операцій; – удосконалення розрахунку економічних нормативів банків, що стосуються інсайдерів; – поліпшення формування резервів банків за кредитними операціями в іноземній валюті та резервів під дебіторську заборгованість; – зміна порядку визначення рейтингів оцінок банків за системою SAMELS; – упорядкування діяльності страховиків – нерезидентів 	<ul style="list-style-type: none"> – Удосконалення порядку формування й використання резерву за кредитними операціями банків; – зміна визначення фінансового стану позичальників і категорій кредиту; – посилення вимог до регулятивного капіталу банків та введення нового нормативу адекватності регулятивного капіталу; – зміна порядку формування резервів під операції банків із цінними паперами; – поліпшення корпоративного управління в банках; – зміна порядку фінансового оздоровлення, ліквідації та реорганізації банків; – реалізація заходів із підвищення капіталізації банків; – конкретизація вимог до рейтингу, укладання договорів, здійснення посередницької діяльності страховиками – нерезидентами; – вдосконалення порядку оприлюднення інформації про діяльність НПД, страхових компаній; – перегляд нормативів діяльності для кредитних спілок; – початок роботи з підвищення інституційної спроможності наглядових органів 	<ul style="list-style-type: none"> – Посилення вимог до статутного капіталу банків; – перегляд порядку врахування субординованого боргу в капіталі банків; – зміна порядку реорганізації банків і роботи тимчасової адміністрації; – вдосконалення розрахунку нормативів адекватності капіталу, ліквідності та інвестуваності; – зміна порядку й підстав проведення планових і позапланових інспекційних перевірок; – перегляд правил формування, обліку та розміщення страхових резервів для страхових компаній поп-ІФЕ; – обмеження сумісництва діяльності фінансових установ із надання певних видів фінансових послуг; – зміни в депозитарній системі України 	<ul style="list-style-type: none"> – Скорочення кількості банків; – зростання показників діяльності банків, страхових компаній у 2012–2013 рр. та уповільнення або зниження у 2014 р.; – стотне збільшення обсягів рефінансування банків; – відплив депозитів із банківських установ; – зрощення діяльності ломбардів; розширення діяльності фінансових компаній, НПО та кредитних спілок; – скорочення обсягів емісії акцій і облігацій; – девальвація національної валюти на 50 % і більше; – відсутність інфляції у 2012–2013 рр. та підвищення цін на 25 % у 2014 р. 	<ul style="list-style-type: none"> – Посилення вимог до капіталу новостворованих банків, а також впровадження поетапного збільшення регулятивного капіталу банків; – запровадження порядку визначення й нагляду за діяльністю банківських груп та системно важливих банків; – удосконалення визначення економічних нормативів банків і корпоративного управління в них; – перегляд вимог до розкриття інформації фінансовими установами та уточнення переліку фінансових послуг 	<ul style="list-style-type: none"> – Звуження банківської діяльності; розширення діяльності страхових компаній, ломбардів, кредитних спілок; – нестабільна динаміка діяльності фінансових компаній і НПО; – зниження активності на ринку цінних паперів; – націоналізація ПриватБанку; – зменшення інфляції із 4,3 до 1,2 %; – девальвація гривні на 80 % 	<ul style="list-style-type: none"> – Зміна категоризації банків за бізнес-моделями та доповнення системи SAMELS новим компонентом; – впровадження жорсткого контролю операцій банків із пов'язаними особами; – вдосконалення підходу до визначення банками розміру кредитного ризику; – перегляд нормативів діяльності фінансових установ; – уведення нагляду на консолідованих засадах за небанківськими фінансовими групами; – вдосконалення розкриття інформації фінансовими установами; – встановлення обов'язкових критеріїв і нормативів достатності, диверсифікованості та якості активів страхових компаній 				
			<ul style="list-style-type: none"> – Зростання 	<ul style="list-style-type: none"> – Пік, спад 	<ul style="list-style-type: none"> – Криза, післякризове відновлення 	<ul style="list-style-type: none"> – Пік, спад 	<ul style="list-style-type: none"> – Криза, післякризове відновлення 	<ul style="list-style-type: none"> – Пік, спад 	<ul style="list-style-type: none"> – Криза, стискування 			

Рис. 4. Періодизація розвитку фінансового сектору та вдосконалення фінансового надгляду в Україні у 2005–2016 рр.

Розроблено авторами.

розрахунок економічних нормативів, що стосуються інсайдерів. Окрім того, на виконання постанов НБУ переглянуто порядок формування резервів за кредитними операціями в іноземній валюті та резервів під дебіторську заборгованість, а також порядок визначення рейтингових оцінок банків за системою CAMELS. Наприкінці 2006 р. НБУ збільшив граничні розміри активів для чотирьох груп банків і встановив мінімальну величину регулятивного капіталу в національній валюті, еквівалентну сумі в євро. Того ж року ним переглянуто Положення про застосування заходів впливу за порушення банківського законодавства, вдосконалено процедури ліквідації, аудиту банків, видачі ліцензій, а також розроблено методичні рекомендації стосовно встановлення критеріїв проблемності банків, визначено порядок здійснення виїзного інспектування та взаємодію в цьому процесі Департаменту банківського регулювання і нагляду з територіальними управліннями, складено план заходів щодо забезпечення стабільності банківської системи [10]. На основі змін, внесених до Закону України “Про страхування” у 2006 р., Нацкомфінпослуг підготовлено цілу низку положень із забезпечення діяльності на страховому ринку України філій страховиків-нерезидентів, зокрема їх реєстрації, затвердження ліцензійних умов, вимог до гарантійного депозиту, здійснення нагляду та застосування заходів впливу, порядку ліквідації їхніх філій [11].

У 2007–2008 рр. зростання у фінансовому секторі досягло свого піку, проте наприкінці 2008 р. з'явилися перші ознаки фінансової кризи. Того року в Україні працювало 184 банки, при цьому 53 мали іноземний капітал, 17 із яких контролювались іноземними установами на 100 %. Таке істотне збільшення іноземного капіталу пов'язане з активізацією угод злиттів-поглинань (M&A) в банківському секторі. Однією з перших таких операцій в Україні стало поглинання другого за величиною вітчизняного банку АППБ “Аваль” компанією “Raiffeisen International”. Вартість угоди становила 1028 млрд дол. США. На особливу увагу заслуговує також придбання 8 % акцій Укрсоцбанку вартістю 1,16 млрд дол. фінансово-кредитною установою “Banca Intensa” (Італія). Крім того, в цей період здійснено продаж менших пакетів акцій великих вітчизняних банків, таких як УкрСиббанк, “Форум”, ВАБанк, “Мрія” закордонним інвесторам [2, с. 180]. Стосовно ринку цінних паперів варто зауважити, що в цей період активно проводилась емісія акцій і корпоративних облігацій. Підприємства й фінансово-кредитні установи, насамперед банки, вдало здійснили операції первинного публічного розміщення цінних паперів, але за межами України – на Варшавській фондовій біржі, альтернативному майданчику Лондонської фондової біржі та інших, оскільки внутрішній ринок не мав на той час потрібних обсягів капіталу.

До осені 2008 р. вітчизняна банківська система розвивалася динамічно: капітал і активи банків станом на початок жовтня становили відповідно 12,7 та 97,4 % ВВП, а кредити фізичним особам зросли практично на третину з початку року. Фактично в Україні спостерігався бум банківського кредитування. Проте, як показали подальші події, в цьому крилися серйозні загрози, а саме: розбалансованість розширення кредитування, висока частка

валютних кредитів, недостатньо якісне управління кредитними й валютними ризиками. Оскільки іноземні материнські банківські установи перебували в кризовому стані, вже на початку 2008 р. вітчизняні банки зіткнулися з браком зовнішнього фінансування, до того ж на тлі звуження їхньої депозитної бази. З метою протидії кризі в жовтні 2008 р. було ухвалено рішення про збільшення розміру гарантування вкладів фізичних осіб до 150 тис. грн, а НБУ перерахував до відповідного Фонду 1 млрд грн [12, с. 65].

Як і в 2005–2006 рр., у 2007–2008 рр. темпи зростання основних показників діяльності банків, страхових компаній, кредитних спілок, НПФ, фінансових компаній, а також функціонування ринку цінних паперів перевищували 100 %, водночас темпи зростання відповідних показників діяльності переважної більшості фінансових посередників у 2008 р. порівняно із попередніми роками уповільнилися.

У 2007–2008 рр. через зростання споживчих кредитів у іноземній валюті НБУ вдосконалив порядок створення й використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, порядок оцінки фінансового стану позичальника та визначення категорії кредиту. Крім того, ним змінено порядок формування резервів під операції банків із цінними паперами та, з метою підвищення адекватності регулятивного капіталу щодо врахування валютного ризику та ризику довгострокової ліквідності, внесено зміни до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків. Так, з 2008 р. мінімальний регулятивний капітал має становити 10 млн євро для новостворених банківських установ, тож діючі банки повинні поетапно досягти цього обсягу. Також було запроваджено новий економічний норматив для банків – співвідношення між регулятивним капіталом і сукупними активами. НБУ розробив рекомендації з удосконалення корпоративного управління в банківських установах, фінансового оздоровлення й ліквідації банків та збільшення їх капіталізації. У свою чергу, Нацкомфінпослуг у 2007–2008 рр. видано цілу низку розпоряджень щодо врегулювання діяльності страховиків-нерезидентів, зокрема вимог стосовно рейтингу, укладання договорів, здійснення посередницької діяльності; змінено умови ліцензування страхової діяльності; переглянуто порядок оприлюднення інформації про діяльність НПФ, страхових компаній, нормативи діяльності для кредитних спілок, а також розпочато роботу з підвищення власної інституційної спроможності [11].

У 2009–2011 рр., період кризи й післякризового відновлення, в Україні повною мірою проявився вплив світової фінансової кризи. Якщо у 2009 р. тут функціонувало 182 банки, то на кінець 2011 р. їх було вже 176. Фінансова криза 2008–2009 рр. спровокувала виникнення нової тенденції в банківському регулюванні та нагляді – передання в державну власність проблемних банків, що істотно розширило присутність держави на банківському ринку й у фінансовому секторі загалом. Так, у 2009 р. до переліку державних додалися банки “Київ”, “Родовід” і Укргазбанк.

У 2009 р. обсяг активів банків зменшився порівняно з 2008 р. на 6 %, надані кредити – на 1,5 % на тлі минулорічних приростів цих показників на

49,9 і 72 %. У 2009 р. обсяг коштів фізичних осіб у банках залишився майже без змін, а юридичних осіб скоротився на 5,4 %. Проте у 2011 р., фактично наприкінці року, основні наслідки банківської кризи було подолано [12, с. 66]. Звісно, докризових показників досягнуто не було, але впродовж 2009–2011 рр. активи банків збільшилися на 20,7 %, надані кредити – на 10,9, капітал – на 29,3, кошти суб'єктів господарювання – на 57,5, а фізичних осіб – на 45,4 %. Яскраво ілюструє рівень накопичених проблем у банківському секторі частка простроченої, проблемної заборгованості в сумі наданих резидентам кредитів. Унаслідок фінансової кризи 2008–2009 рр. відбулося перше пікове зростання з 2,3 % у 2007 р. до 11,2 % у 2010 р. Однак уже у 2011 р. цей показник дещо знизився, до 9,6 %.

Фінансова криза призвела до того, що практично всі фінансові посередники погіршили фінансові результати або зазнали збитків. Загалом протягом 2009–2011 рр. спостерігалася негативна динаміка показників діяльності кредитних спілок. У 2009 р. порівняно з попереднім скоротилися страхові резерви, валові й чисті страхові премії, валові та чисті страхові виплати страхових компаній. У 2011 р. вони досягли докризового рівня основних показників діяльності. У 2009 р. збільшилася тільки кількість ломбардів. До речі, в умовах фінансової кризи вони активізували свою діяльність, чим створили серйозну конкуренцію банківським установам і кредитним спілкам саме у сфері кредитування фізичних осіб [2, с. 182]. Упродовж 2009–2011 рр. вартість активів, власного капіталу ломбардів, фінансових кредитів, наданих ними під заставу, та вартість майна, прийнятого в заставу, щорічно зростали на 10–80 %. Не скоротили свою діяльність і НПФ: їхні активи, число укладених контрактів, учасників, пенсійні внески й виплати збільшувалися протягом 2009–2011 рр. щорічно, хоча самі значення темпів зростання ставали дедалі нижчими. Також розширювалася діяльність фінансових компаній: обсяг їхніх активів збільшувався у 2009–2011 рр., а наданих фінансових послуг – у 2010–2011 рр.

Протягом 2009–2011 рр. курс гривні до долара США втратив 1,51 грн, що у відносному виразі становить 51 %. Девальваційні та інфляційні очікування домашніх господарств і нефінансових корпорацій посилилися, крім того, зменшилася їхня схильність до заощаджень. У 2011 р. Верховна Рада України прийняла зміни до національного законодавства про захист прав споживачів, заборонивши споживчі кредити в іноземній валюті.

Стосовно ринку цінних паперів слід зазначити, що з цього періоду почала поступово зростати частка ОВДП, яка на сьогодні сягає понад 90 % усього ринку.

Можна говорити також про наявність регуляторно-наглядової кризи у фінансовому секторі в цей період. Очевидно, що наглядові органи, котрі функціонують в Україні, не впоралися з викликами фінансової кризи та не змогли своєчасно вжити належних заходів. Окрім того, оголилися такі проблеми, як неефективне управління ризиками фінансових посередників, недостатня фінансова підтримка банківських установ, неналежний нагляд за діяльністю фінансових груп тощо.

Протягом 2009–2011 рр. робота НБУ з удосконалення фінансового нагляду здійснювалася за напрямками: збільшення статутного капіталу банків, перегляд порядку врахування субординованого боргу в капіталі банку, а також реорганізації банків; удосконалення розрахунку нормативів ліквідності. У 2010 р. внесено зміни до Закону України “Про банки і банківську діяльність” у частині строків повноважень тимчасової адміністрації. У 2011 р. істотних змін зазнала Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні в частині розрахунку регулятивного капіталу, вдосконалення порядку врахування залучених коштів на умовах субординованого боргу до капіталу банків, впровадження й визначення порядку обчислення нормативів – співвідношення між регулятивним капіталом і зобов’язаннями, інвестування в цінні папери окремо за кожною установою та загальної суми інвестування, уточнення встановлення інсайдерів банку. Певні корективи були внесені й до Положення про планування і порядок проведення інспекційних перевірок щодо встановлення періодичності проведення планової перевірки, розширення переліку підстав для здійснення таких перевірок, визначення видів інспекційних перевірок. Змінено й порядок реорганізації банку за рішенням його власників та подання банками до НБУ аудиторських звітів [10]. Нацкомфінпослуг у 2010 р. переглянуто правила формування, обліку та розміщення страхових резервів для страхових компаній pop-life та встановлено обмеження на сумісництво діяльності фінансових установ із надання певних видів фінансових послуг [11].

Упродовж 2012–2014 рр. кількість банків скоротилася зі 175-и до 162-х. У 2012 р. здійснено реорганізацію діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб: на нього покладено обов’язки щодо введення тимчасових адміністрацій у неплатоспроможні банки та виведення їх із ринку в разі ліквідації. В цей період запроваджуються нові інструменти ризик-менеджменту й удосконалюються механізми корпоративного управління в банках [1, с. 12, 13] із метою надання наглядовій і регуляторній політиці запобіжного та антикризового характеру. У 2012–2013 рр. динаміка активів, наданих кредитів, вкладень у цінні папери, капіталу, коштів суб’єктів господарювання й фізичних осіб була позитивною. Однак уже у 2014 р. зазначені показники дещо знизилися, капітал банківських установ за результатами 2014 р. скоротився на 23,1 %, крім того, спостерігався вплив депозитів фізичних осіб, які з початку року зменшилися на 4,3 %. Обсяги рефінансування банків у охопленій період сягнули критично високих значень – 97,5 млрд грн у 2015 р. і 222,3 млрд грн у 2014 р., або відповідно 9 та 14 % ВВП [13]. Національна валюта протягом 2012–2014 рр. впала відносно долара США і євро на 48,9 і 53 % відповідно.

У 2013 р. більшість показників діяльності страхових компаній поліпшилася, навіть вищими темпами, ніж у 2012 р. Хоча у 2013 р. майже на 10 % знизилися валові страхові премії. У 2014 р. розширення страхової діяльності відбувалося значно нижчими темпами порівняно з двома попередніми роками, разом із обсягом сплачених статутних капіталів зменшились і валові страхові премії – на 0,7 та 6,6 %. Діяльність ломбардів розширилася тільки у 2012 р., наступного року їхні активи і власний капітал скоротилися, а в 2014 р.

припинилося зростання наданих фінансових кредитів та вартості майна, прийнятого в заставу. НПФ у 2013 р. мали позитивну динаміку, яка у 2014 р. уповільнилася та повернулася до рівня 2012 р. Фінансові компанії впродовж 2012–2014 рр. збільшили свої активи й обсяг наданих фінансових послуг. Хоча показники діяльності кредитних спілок (кількість членів, капітал, дохід, активи) у 2012 р. поліпшилися, фінансовий результат діяльності через зростання витрат залишився від'ємним. На ринку цінних паперів у цей період збільшувались обсяги торгів цінними паперами, біржових контрактів і капіталізація лістингових компаній. У 2012 р. спостерігалось помітне скорочення випуску акцій – більш ніж на 70 % (утім, у 2013–2014 рр. позитивна динаміка відновилася), а в 2013 і 2014 рр. – випуску облігацій, на 17,4 і 9,8 %.

Протягом 2012–2014 рр. Нацкомфінпослуг змінила процедуру погодження набуття або збільшення істотної участі у фінансовій установі, затвердила порядок розрахунку й оприлюднення інформації про середньозважений показник зміни чистої вартості одиниці пенсійних активів, удосконала вимоги до розкриття страховиками інформації про здійснення страхової діяльності [11]. Змінами, внесеними у 2013 р. до Закону України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”, уточнено перелік послуг, що вважаються фінансовими, та заборонено надання фінансовими установами послуг, котрі не входять до такого переліку.

У 2012 р. НБУ розробив і затвердив Положення про порядок ідентифікації та визнання банківських груп, а також Положення про порядок регулювання діяльності банківських груп, яким було встановлено економічні нормативи, розмір консолідованого регулятивного капіталу й критерії його достатності, вимоги щодо регулювання діяльності банківської групи та її підгруп. Того ж року знову зазнав змін порядок розрахунків економічних нормативів і визначення спеціалізації банківських установ. У 2013 р. було вдосконалено порядок встановлення економічних нормативів банків та переглянуто підходи до визначення прийнятності забезпечення за стабілізаційними кредитами банкам [10].

На початку липня 2014 р. Верховною Радою прийнято Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання негативному впливу на стабільність банківської системи”, розроблений за ініціативою НБУ й Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Цим Законом закріплено збільшення мінімального розміру статутного капіталу новостворюваних банків до 500 млн грн, графік приведення статутного капіталу діючих банків у відповідність із новими вимогами протягом 10 років, а також передбачено критерії системних банків і методику їх визначення – розмір банку, ступінь фінансових взаємозв'язків, напрями діяльності. Змінами до Закону України “Про банки і банківську діяльність”, внесеними у 2014 р., посилено вимоги до організації корпоративного управління в банках, підвищено відповідальність керівників банку за результати діяльності, встановлено вимоги щодо побудови адекватних і ефективних систем ризик-менеджменту й внутрішнього контролю.

У 2015 р. усі розглянуті нами показники банківської діяльності, крім коштів суб'єктів господарювання, були меншими за їхні значення у 2014 р. Наступний, 2016-й, рік продемонстрував зростання всіх показників банківської діяльності. Незважаючи на позитивну динаміку, активи банків у 2016 р. не досягли навіть рівня 2013 р.

Наприкінці грудня 2016 р. Кабінет Міністрів України ухвалив рішення про входження держави в капітал ПриватБанку, послугами якого на той момент користувалося понад 20 млн осіб. Після його приватизації частка держави в банківському секторі сягнула понад 50 %. Протягом 2016–2017 рр. проходила активна докапіталізація державних банків, у т. ч. ПриватБанку, Ощадбанку, Укрексімбанку.

Активи страхових компаній у 2015–2016 рр. істотно знизилися – на 20 % порівняно з їх обсягом у 2014 р. Кількість укладених договорів страхування зросла у 2015 р. на 67,7 млн, а в 2016-му скоротилася на 23 млн. Такі показники, як сформовані страхові резерви, валові страхові премії й валові страхові виплати, продемонстрували у 2015–2016 рр. позитивну тенденцію. Ділова активність ломбардів у цей період помітно підвищилася. Протягом 2015–2016 рр. збільшилися кількість пенсійних контрактів, сума пенсійних внесків і пенсійних виплат. Відповідно до динаміки досліджуваних нами показників діяльності кредитних спілок, їхня ділова активність у 2015 р. знижувалась. У 2016 р. позитивна тенденція була характерна для капіталу, доходів та кредитів, наданих кредитними спілками, тимчасом активи і внески членів спілок на депозитні рахунки й далі скорочувалися. На тлі зростання обсягів надання фінансових послуг фінансовими компаніями у 2015 і 2016 рр. на 26,1 і 61,7 % відповідно їхні активи в охопленій період не мали однозначної тенденції: у 2015 р. вони зросли на 38,7 %, а в 2016 р. зменшилися на 5,2 %. Ринок цінних паперів у 2015–2016 рр. не продемонстрував позитивної динаміки: скоротилися обсяги торгів, біржових контрактів, випуску облігацій, капіталізація лістингових компаній. Лише емісія акцій у 2016 р. збільшилася на 77 млрд грн, або на 63 %.

У 2015 р. органами фінансового нагляду в Україні розроблено Комплексну програму розвитку фінансового сектору України до 2020 року, а Нацкомфінпослуг – Стратегію реформування державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг на 2015–2020 роки.

У сфері розбудови фінансового нагляду нормативно-правові акти Нацкомфінпослуг у 2015–2016 рр. стосувалися підвищення прозорості діяльності небанківських фінансових установ, удосконалення фінансових нормативів діяльності фінансових установ, запровадження нагляду на консолідованій основі за небанківськими фінансовими групами, перегляду порядку погодження набуття або збільшення істотної участі у фінансовій установі, поліпшення розкриття фінансовими установами інформації, встановлення обов'язкових критеріїв і нормативів достатності, диверсифікованості та якості активів страхових компаній [11].

У 2015 р. кардинально змінено операційну, управлінську й організаційну структуру НБУ. У 2016 р. робота з внутрішньої трансформації центробанку

була продовжена – здійснено централізацію функцій, оптимізацію супроводжуючих і неключових функцій, оптимізацію чисельності персоналу, реінжиніринг процесів. Робота НБУ з удосконалення фінансового нагляду спрямована на посилення відповідальності власників та керівництва банків за доведення фінансових установ до банкрутства, жорсткий контроль операцій банків із пов'язаними особами й розкриття структури власності банків [10].

У 2016 р. НБУ почав активно використовувати інструменти банківського нагляду на основі оцінки ризиків, безвиїзний нагляд базувався на системі раннього реагування. Наглядовий процес було реорганізовано відповідно до рекомендацій Європейської банківської наглядової організації.

Підсумовуючи викладене, доходимо таких висновків:

1. Найбільша кількість усіх видів фінансових посередників – банків, страхових компаній, кредитних спілок, НПФ та їх адміністраторів, торговців цінними паперами й компаній з управління активами – спостерігалася в Україні у 2008 р. У 2016 р. число банків скоротилося на 40 % (ця тенденція дістала неформальну назву “банкопад”), страхових компаній поменшало на 22,1 %, кредитних спілок – на 36,1, адміністраторів НПФ – на 40,5, торговців цінними паперами – на 62 %. Як наслідок, скоротилась і частка активів фінансових посередників у ВВП країни, у 2016 р. нарощення активів зафіксоване лише в ломбардах.

2. З огляду на комплексність і багатогранність функціонування й розвитку фінансового сектору, для виокремлення періодів було застосовано кластерний аналіз, котрий дає змогу класифікувати спостереження, кожне з яких описується набором вхідних змінних. Для цього було використано показники діяльності банків, кредитних спілок, страхових компаній, фінансових компаній, НПФ, ломбардів і функціонування ринку цінних паперів за 2005–2016 рр. В результаті проведення кластерного аналізу отримано п'ять кластерів-періодів, причому зі збереженням хронологічної послідовності. Вони можуть бути ідентифіковані як стадії розвитку фінансового сектору таким чином: 2005–2006 рр. – зростання; 2007–2008 рр. – пік, спад; 2009–2011 р. – криза, посткризове відновлення; 2012–2014 рр. – пік, спад; 2015–2016 рр. – криза, стискання.

3. Період зростання 2005–2006 рр. характеризується розширенням діяльності фінансових посередників, входженням іноземного капіталу, розширенням філіальної мережі посередників, інфляцією на рівні 10–11 %. У 2007–2008 рр. фінансовий сектор досяг піку та ввійшов у стадію спаду, проявами чого стали кредитний бум у банківському секторі, висока частка валютних кредитів, активізація угод злиття й поглинання іноземних фінансових посередників, збільшення розміру гарантування вкладів фізичних осіб до 150 тис. грн, девальвація гривні у 2008 р. на 4 % та посилення інфляційних процесів до 16–22 %. Період 2009–2011 рр. був ідентифікований як криза й післякризове відновлення, для нього характерні банкрутства, злиття та поглинання банків, відплив депозитів із них, зростання проблемної заборгованості банків, звуження діяльності фінансових посередників, окрім ломбардного бізнесу, діяльності НПФ і фінансових компаній, погіршення фінансових результатів та збитки фінансових посередників, активні дії держави у фінан-

совому секторі, рекапіталізація й націоналізація банків, девальвація гривні на 50 % і більше, уповільнення інфляції з 12 до 4 %. Упродовж 2012–2014 рр. фінансовий сектор знову досяг піка, але швидко розпочався спад, що проявилось у скороченні кількості, зростанні показників діяльності банків, страхових компаній у 2012–2013 рр. та уповільненні/зниженні у 2014 р., істотному збільшенні обсягів рефінансування банків, відпливі депозитів із банківських установ, звуженні діяльності ломбардів і розширенні діяльності фінансових компаній, НПФ та кредитних спілок, скороченні обсягів емісії акцій та облігацій, девальвації національної валюти на 50 % і більше, відсутності інфляції у 2012–2013 рр. та підвищенні цін на 25 % у 2014 р. Період 2015–2016 рр. ознаменувався фінансовою кризою та стискуванням (звуження банківської діяльності, розширення діяльності страхових компаній, ломбардів, кредитних спілок, нестабільна динаміка діяльності фінансових компаній і НПФ, зниження активності на ринку цінних паперів, націоналізація ПриватБанку, зниження інфляції із 43 до 12 %, девальвація гривні на 80 %).

4. Періодизація розвитку фінансового нагляду, тобто зміна регуляторного й наглядового середовищ, є вторинною відносно періодизації розвитку фінансового сектору та складена нами на основі аналізу змін у нормативно-правовому забезпеченні фінансового нагляду в рамках отриманих періодів розвитку фінансового сектору. Так, у 2005–2006 рр. (період зростання) було посилено вимоги до регулятивного капіталу банків при проведенні окремих операцій, удосконалено розрахунок економічних нормативів банків, що стосуються інсайдерів, формування резервів банків за кредитними операціями в іноземній валюті та резервів під дебіторську заборгованість, змінено порядок визначення рейтингових оцінок банків за системою CAMELS і впорядковано діяльність страховиків-нерезидентів. Протягом 2007–2008 рр. діяльність наглядових органів була спрямована на вдосконалення порядку створення й використання резерву за кредитними операціями банків, зміну визначення фінансового стану позичальників і категорії кредиту, посилення вимог до регулятивного капіталу банків, зміну порядку формування резервів під операції банків із цінними паперами, поліпшення корпоративного управління в банках, перегляд порядку фінансового оздоровлення, ліквідації та реорганізації банків, підвищення капіталізації банків, конкретизацію вимог до рейтингу, укладання договорів, здійснення посередницької діяльності страховиками-нерезидентами, вдосконалення порядку оприлюднення інформації про діяльність НПФ, страхових компаній, а також нормативів діяльності для кредитних спілок, підвищення інституційної спроможності наглядових органів. У 2009–2011 рр. посилено вимоги до статутного капіталу банків, переглянуто порядок урахування субординованого боргу в капіталі банку, змінено порядок реорганізації банків і роботи тимчасової адміністрації, вдосконалено розрахунок нормативів адекватності капіталу, ліквідності й інвестування, переглянуто порядок і підстави для проведення планових і позапланових інспекційних перевірок, правила формування, обліку та розміщення страхових резервів для страхових компаній non-life, обмежено сумісництво діяльності фінансових установ із надання певних видів фінансових послуг та ухвалено зміни в депозитарній сис-

темі України. Під час переломних 2013–2014 рр. наглядові органи зосередилися на підвищенні вимог до капіталу новостворюваних банків, упровадженні поетапного збільшення регулятивного капіталу банків, порядку встановлення й нагляду за діяльністю банківських груп і системно важливих банків, удосконаленні визначення економічних нормативів банків та корпоративного управління в них, посиленні вимог до розкриття інформації фінансовими установами й уточненні переліку фінансових послуг. У кризові 2015–2016 рр. було змінено категоризацію банків за бізнес-моделями та доповнено систему CAMELS новим компонентом, запроваджено жорсткий контроль операцій банків із пов'язаними особами, удосконалено підхід до визначення банками розміру кредитного ризику, нормативи діяльності фінансових установ, введено нагляд на консолідованій основі за небанківськими фінансовими групами, поліпшено розкриття фінансовими установами інформації, встановлено обов'язкові критерії й нормативи достатності, диверсифікованості та якості активів страхових компаній. Таким чином, регуляторно-наглядові заходи вживалися скоріше за наслідками розвитку фінансового сектору та не працювали на випередження чи попередження фінансових криз.

Список використаних джерел

1. Міщенко В. І., Науменкова С. В. Банківська система України: проблеми становлення та розвитку. *Фінанси України*. 2016. № 5. С. 7–33. URL: https://fu.minfin.gov.ua/docs/FU_16_05_007_uk.pdf.
2. Рекуненко І. І. Періодизація розвитку грошового та кредитного ринків України. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2014. Вип. 39. С. 171–183.
3. Каракулова І. С. Небанківські фінансові інститути на ринку фінансових послуг України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / Каракулова Ірина Станіславівна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2008. 17 с.
4. Смагін В. А. Фінансовий ринок в трансформаційній економіці: закономірності формування і розвитку : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.01 / Смагін Володимир Леонтійович ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. Київ, 2010. 37 с.
5. “Банкопад” коштував економіці 38 % ВВП. URL: <http://www.bbc.com/ukrainian/news-40507733>.
6. Очищення банківської системи практично завершилося. URL: <http://biz.nv.ua/ukr/economics/ochishchennja-bankivskoji-sistemi-praktichno-zaversheno-gontarjeva-541682.html>.
7. Hartigan J. A., Wong M. A. Algorithm AS 136: A k-means clustering algorithm. *Applied Statistics*. 1979. No. 28.1. P. 100-108.
8. Веремчук Д. В. Кластерний аналіз стран – членов Европейского Союза и Украины по критериям налоговой политики. *Бизнес-Информ*. 2010. № 9. С. 100–106.
9. Гражевська Н., Ковтун Н. Використання методів кластерного аналізу при багатовимірній періодизації та типологізації в дослідженні закономірності глобалізації країн світу. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Сер. : економіка*. 2010. Вип. 117. С. 4–7.
10. Річні звіти / Нац. банк України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58023.
11. Річні звіти / Нац. комісія, що здійснює держ. регулювання ринків фін. послуг. URL: <https://nfp.gov.ua/content/rzviti-nackomfinposlug.html>; <https://nfp.gov.ua/content/rzviti-derzhfinposlug.html>.
12. Міщенко В. І. Вплив банківської кризи на зміну умов банківського кредитування. *Фінансовий простір*. 2015. № 3. С. 63–72. URL: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1503/15mvivbk.pdf>.

13. Оголь Д. О. Вплив грошово-кредитної політики на економічне зростання України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Оголь Дмитро Олексійович; Україн. акад. банк. справи Нац. банку України. Київ, 2016. 20 с.

References

1. Mishhenko, V. I., Naumenkova, S. V. (2016). Bankivśka sy'stema Ukrayiny': problemy stanovlennya ta rozvy'tku [The banking system of Ukraine: problems of formation and development]. *Finansy' Ukrayiny'* [Finance of Ukraine], 5, 7–33. Retrieved from https://fu.minfin.gov.ua/docs/FU_16_05_007_uk.pdf [in Ukrainian].
2. Rekunenko, I. I. (2014). Periody zacya rozvy'tku hroshovoho ta kredy'tnoho ry'nkiv Ukrayiny' [Periodization of the development of monetary and credit markets of Ukraine]. *Problemy' i perspektyvy' rozvy'tku bankivśkoyi sy'stemy' Ukrayiny'* [Problems and prospects of development of the banking system of Ukraine], 39, 171–183 [in Ukrainian].
3. Karakulova, I. S. (2008). *Nebankivśki finansovi insty'tuty' na ry'нку finansovy'kh posluh Ukrayiny'* [Non-bank financial institutions in the financial services market of Ukraine] (Unpublished master's thesis). Ky'viv: Ky'yivs'ky'j nacional'ny'j univertytet imeni T. Shevchenka [in Ukrainian].
4. Smahin, V. L. (2010). *Finansovy'j ry'nok v transformacijnij ekonomici: zakonmirnosti formuvannya i rozvy'tku* [Financial market in the transformational economy: patterns of formation and development] (Unpublished doctoral dissertation). Ky'viv: Ky'yivs'ky'j nacional'ny'j ekonomichny'j univertytet imeni V. Het'mana [in Ukrainian].
5. "Bankopad" koshtuvav ekonomici 38% VVP ["Bankfall" cost the economy 38 % of GDP]. (2017, July 5). *BBC*. Retrieved from <http://www.bbc.com/ukrainian/news-40507733> [in Ukrainian].
6. Ochys'hennya bankivśkoyi sy'stemy' prakty'chno zavershy'losya [The purge of the banking system is virtually complete]. (2017, January 26). *Novoe vremya* [New time]. Retrieved from <http://biz.nv.ua/ukr/economics/ochishchennja-bankivśkoji-sistemi-praktichno-zaversheno-gontarjeva-541682.html> [in Ukrainian].
7. Hartigan, J. A., Wong, M. A. (1979). Algorithm AS 136: A k-means clustering algorithm. *Applied Statistics*, 28.1, 100–108.
8. Veremchuk, D. V. (2010). Klasterny'j analiz stran-chlenov Evropejskogo Soyuza i Ukrainy' po kriteriyam nalogovoj politiki [Cluster analysis of EU member states and Ukraine on tax policy criteria]. *Biznes-Inform* [Business-Inform], 9, 100–106 [in Russian].
9. Hrazhevs'ka, N., Kovtun, N. (2010). Vy'kory'stannya metodiv klasterneho analizu pry' bahatovy'mirnij periody zacyi ta ty'polohizacyi v doslidzhenni zakonmirnosti hlobalizacyi krayin svitu [Cluster methods of multidimensional division into periods and types in the investigation of the world's globalization process]. *Visnyk Ky'yivs'koho nacional'noho univertytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya "Ekonomika"* [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics], 117, 4–7 [in Ukrainian].
10. National Bank of Ukraine. (n. d.). *Richni zvity'* [Annual reports]. Retrieved from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58023 [in Ukrainian].
11. National Commission for the regulation of financial services markets. (n. d.). *Richni zvity'* [Annual reports]. Retrieved from <https://nfp.gov.ua/content/rzviti-nackomfinposlug.html>, <https://nfp.gov.ua/content/rzviti-derzhfinposlug.html> [in Ukrainian].
12. Mishhenko, V. I. (2015). Vplyv bankivśkoyi kry'zy' na zminu umov bankivśkoho kredy'tuvannya [The impact of the banking crisis on the changing conditions of bank lending]. *Finansovy'j prostir* [Financial space], 3, 63–72. Retrieved from <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1503/15mvivbk.pdf> [in Ukrainian].
13. Ohol', D. O. (2016). *Vplyv hroshovo-kredy'tnoyi polityky' na ekonomichne zrostan-nya Ukrayiny'* [Impact of monetary policy on Ukraine's economic growth] (Unpublished master's thesis). Ky'viv: Ukrainśka akademiya bankivśkoyi spravy' Nacional'noho banku Ukrayiny' [in Ukrainian].